

HOE KOMEN WE VAN RELIGIE AF?

FLORIS VAN DEN BERG

Hoe komen we van religie af ?

*Een ongemakkelijke
liberale paradox*

Houtekiet
Antwerpen

Inhoud

INLEIDING 9

HOOFDSTUK 1

Waarom zouden we van religie af willen? 13

- Vorbij het Nieuw Atheïsme 13
- Moreel en epistemologisch atheïsme 15
- Religie, cultuur en traditie 17
- Geen garantie voor Utopia 18

HOOFDSTUK 2

Strategieën 19

1. Preventie van religieuze indoctrinatie 19
2. Politiek secularisme:
scheiding van religie en staat 22
3. Moreel secularisme:
pleidooi voor een moreel Esperanto 25
4. Ontmoediging als beleid 28
5. Secularisatie van (internationaal) recht en
verdragen 29
6. Een atheïstisch geluid laten horen 30
7. De rol van intellectuelen I:
religie ontmaskeren, bekritisieren & ridiculiseren 33
8. De rol van intellectuelen II: positief atheïsme,
individualisme en seculier humanisme 35

9. Wetenschappelijk onderzoek van religie 41
10. Interdisciplinaire onderzoeksprogramma's om mensen van religie te genezen 44
11. Inclusieve tegenover exclusieve identiteit: transnationaal kosmopolitisme 45
12. Gebruik geen religieuze taal 47
13. Verleg je horizon 49
14. Wetenschappelijke filosofie en naturalisme 50
15. Het beoefenen van niet-religieuze activiteiten voor lichaam en geest 53
16. Humanistische en atheïstische organisaties 54
17. Partiële versus algehele rationaliteit 56

HOOFDSTUK 3

Paradox van vrijheid 61

HOOFDSTUK 4

De memetheorie van religie 89

- Een nieuwe gestaltswitch: de memetische wending 89
- Een kleine geschiedenis van de ontdekking van het meme 90
- Ontologie van memen 93
- De beperkte verklaringsreikwijdte van het genetisch perspectief 94
- Probleem van individuatie 96
- Communicatie en een medium 96
- Analogieën 99
- Memetische revolutie 102
- Bewustzijn 103
- Religie als een meme 105
- In wiens belang? 110
- Normatieve evaluatie van memen 113
- Nabeschuwing: memetische zelfreflectie 115

EPILOOG BIJ DE NIEUWE EDITIE

Rot op met je religie! 117

Religie als analfabetisme 118

Geen respect voor religie 120

Zielige gelovigen 121

Schijnredelijkheid 122

Een vierkant is geen cirkel 123

Arrogantie & boosheid 124

Rook- en religievrije opvoeding 125

Het falen van habermasiaanse consensus 126

Samen sterk 128

Groet van een vrolijke atheïstische vegangelist 129

BIBLIOGRAFIE

Nieuw Atheïsme 131

Anti-Nieuw Atheïsme-boeken 132

Nieuw Atheïsme-boeken 133

Nederlandstalig Nieuw Atheïsme 138

NOTEN 143

HET LAATSTE WOORD 157

Opgedragen aan hen die onder religie lijden

INLEIDING

*We moeten van die barbaarse religie af. Van alle religies.
Ze hebben geen beschavende functie meer, ze hersenspoelen
mensen, ze verduisteren het verstand.* RUDY KOUSBROEK

Atheïsten geloven niet in god, niet in goden, niet in kabouters, elven, marsmannetjes, tarotkaarten, astrologie. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen *smal* atheïsme en *breed* atheïsme. Smal atheïsme focust op het monotheïsme van de drie abrahamitische godsdiensten: jodendom, christendom en islam. Breed atheïsme, zoals ik atheïsme opvat, verwerpt niet alleen het monotheïsme, maar *alle* goden, *alle* religies en *elke* vorm van transcendentalisme. Breed atheïsme omvat daarom scepticisme jegens pseudowetenschappen en zogenaamde paranormale verschijnselen.

Atheïsme is de conclusie van een kentheoretische analyse. Het uitgangspunt is dat claims in principe altijd met (logische en liefst ook empirische) argumenten moeten kunnen onderbouwd worden. Het is logischerwijs onmogelijk om het niet-bestaan van god (of een of andere vorm van transcendentie) te bewijzen. Evenmin is het te bewijzen dat er geen mensenschuwe kabouters zijn, of geesten. Echter, de bewijslast voor een kennisclaim ('god/een kabouter bestaat') ligt bij degene die de claim maakt. Een atheïst is iemand die de argumenten voor een kennisclaim analyseert. Geen van de talloze godsbewijzen of transcendentale claims heeft de toets van kritisch onderzoek doorstaan.

Atheïsme verschilt van agnosticisme, omdat de agnost het doet voorkomen alsof de twee posities (god bestaat/god bestaat niet) een gelijke waarschijnlijkheid hebben. Maar dat is niet zo, de kans dat god bestaat is gezien de pro-argumenten en de tegenargumenten bijna nul. Het is geen 50/50 verdeling. Een agnostische positie is als iemand die niet naar buiten durft te gaan, uit angst om door een meteoriet getroffen te worden. Natuurlijk, er is een kans dat je door een meteoriet wordt getroffen, maar die kans is verwaarloosbaar klein. Het is derhalve irrationeel om rekening te houden met de mogelijkheid om door een meteoriet getroffen te worden.¹ Zo is de waarschijnlijkheid van het bestaan van god heel erg klein en is het niet rationeel om met die mogelijkheid serieus rekening te houden, zoals de agnost dat doet.

Soms zegt de agnost dat het onmogelijk is om kennis te hebben van god. Omdat 'iets waarvan het onmogelijk is kennis te verwerven' een totaal leeg begrip is, is dit de facto een atheïstische positie, vermomd als agnosticisme. Het kan in het publieke debat op wat meer sympathie rekenen dan het atheïstische standpunt.

Atheïsme is een uitzonderingspositie. De overgrote meerderheid der mensen van alle tijden, inclusief het heden, is niet atheïst, maar gelooft in een of andere vorm van god.² Het aantal mensen dat een mening over een onderwerp heeft, bewijst niet dat het waar is. Kennis is geen sociologisch construct, maar heeft een relatie met hoe de wereld is. Religie voldeed aan de behoefte aan eenvoudige verklaringen voor allerlei natuurverschijnselen waar mensen mee werden geconfronteerd, maar wetenschap heeft die taak steeds meer overgenomen. De wereld en zelfs het universum kan met behulp van wetenschap steeds beter worden verklaard en gemanipuleerd (technologie). Charles Darwin heeft met *The Origin of Species* (1859) en met name in zijn boek over de afstamming van de mens *The Descent of Man* (1871) religie een zware klap toegebracht, omdat Darwins evolutietheorie een sterk alternatief biedt voor de naïeve scheppingsverhalen uit de Bijbel.

Of atheïsme noodzakelijk deel uitmaakt van het humanisme is onderwerp van discussie. Als humanisme staat voor naturalisme,

rationalisme en geen supernaturalistische verklaringen wil toelaten, dan lijkt het erop dat atheïsme onderdeel is van het humanisme. Humanisme is echter breder dan atheïsme, omdat het ook idealen bevat over hoe mensen met elkaar zouden kunnen en moeten samenleven. Omdat expliciet atheïsme dialoog met gelovigen kan afschrikken, kiest een aantal humanisten ervoor om atheïsme af te wijzen en toch tegelijkertijd niet in een god te geloven. Volgens de vrijdenkers (zoals vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte) en contemporaine humanisten als Paul Kurtz, Richard Dawkins en Anthony Grayling is atheïsme een noodzakelijke voorwaarde voor humanisme.

Atheïsme is een intellectueel doordachte positie.³ Een atheïst kan rekenschap geven van haar of zijn standpunt. Het gaat dan om inhoudelijke argumenten, niet om sociale redenen als ‘mijn ouders zijn atheïst’.

Goede boeken over atheïsme waarin religieuze kennis- en waarheidsclaims uitputtend worden weerlegd zijn er in overvloed. Toch is religie nog steeds dominant aanwezig op het wereldtoneel. In dit boek doe ik voorstellen om van religie af te komen. Dat is de meerwaarde van dit pamflet.

HOOFDSTUK 1

Waarom zouden we van religie af willen?

Voorbij het Nieuw Atheïsme

Het is tijd om te trachten de mensheid te bevrijden van onwetendheid, onverstand en bijgeloof, die gedeeltelijk geïnstitutionaliseerd zijn in religies. Het is tijd, en dat was het altijd al, religie niet meer met respect te behandelen, alsof het iets waardevols is. Patiënten zijn waardevol, niet hun ziekten. De laatste jaren is er een stortvloed van boeken over en tegen religie verschenen in het kader van wat we het Nieuw Atheïsme kunnen noemen; ze zijn opgesomd in de uitgebreide bibliografie achter in dit boek. Deze boeken hebben religie, inclusief de eigentijdse, gediagnosticeerd als een ziekte. Toch krijgt de belangrijkste vraag over religie in het openbaar debat te weinig aandacht: hoe komen we van religie af? Scherpe religiekritiek zoals in Dawkins' *The God Delusion* (*God als misvatting*) en Sam Harris' *The End of Faith* (*Van God los*) gaat niet in op manieren om ons van religie te verlossen. Als van religie is vastgesteld dat het iets slechts is, en dat is het geval zoals uit de Nieuw-Atheïsme-boeken overduidelijk blijkt, dan is het tijd om een stap verder te gaan en *liberale* mogelijkheden te vinden om ons vrij te maken van religie en bijgeloof.⁴

Geen enkele ideologie, geen idee of religie is boven mogelijke

kritiek verheven. Iedereen kan ongelijk hebben, vooral diegenen die er heel zeker van zijn dat dat niet zo is.

Als religie een ziekte is, is het nu tijd om daar genezing voor te vinden. Dit pamflet biedt liberale strategieën om de mensheid van religie te bevrijden. Het is duidelijk dat de waarheidsaanspraken van religie of onwaar of betekenisloos zijn. Niet één argument voor een transcendent wezen of metafysisch domein is tegen kritisch onderzoek bestand gebleken. Religieuze moraal (zoals een vrijwel algemeen taboe op homoseksualiteit en onderdrukking van vrouwen) houdt geen stand bij nader kritisch onderzoek. De mensenrechtenactivist Azar Majedi, van Iraanse afkomst, trekt de volgende conclusie over religie in het algemeen en de islam in het bijzonder: ‘Religie is niet alleen een instrument voor onderdrukking dat de vrijheid van denken, meningsuiting en kritiek beknot en vrouwen eronder houdt. Het is ook een machinerie die hele maatschappijen terroriseert. [...] Eigenlijk is religie een maffia-achtig instrument. En wat vrouwen betreft, alle religies onderdrukken hen, in het bijzonder de islam is berucht om zijn tirannieke aard tegenover vrouwen.’⁵

De rechtvaardiging van moraliteit door een beroep op religie is problematisch. Er zijn twee opties: ‘Gods woord’ serieus nemen, of er uitpikken wat je aanstaat. Het probleem is: waarom hebben sommige teksten wel moreel gezag en andere niet? Waarom de Bijbel als zedelijk handboek lezen en de *Ilias* en *Odyssee*, of Ayn Rands *The Fountainhead* niet? Zijn daar externe redenen voor? Nee, in het geheel niet.

Normen en waarden komen volgens gelovigen van god via de teksten van zijn boodschappers. In deze opvatting is moraliteit alles wat god als goed bestempelt. Dit is de zogenaamde goddelijke gebodstheorie (of goddelijke bevelstheorie) van de ethiek. Dit komt uiteindelijk neer op het blindelings gehoorzamen: *Befehl ist Befehl*. Als god van je verlangt dat je je zoon doodt, dan ben je daartoe bereid. Gelukkig nemen alleen fundamentalisten de door hen gekozen teksten letterlijk, want het heeft verstrekkende negatieve morele consequenties.

Een andere, liberalere benadering is dat je je eigen moraliteit baseert op teksten waarvan je gelooft dat ze moreel gezag hebben. Dit is de 'kersenpluktheologie'. Thomas Jefferson bijvoorbeeld stelde een eigen versie van de Bijbel samen (de Jefferson-Bible)⁶ waarin hij gedeelten weglief, het hele Oude Testament onder andere, die hij als achterhaald en immoreel beschouwde. Iedereen kan op deze manier een eigen versie van de Bijbel samenstellen. Maar wat heb je aan het lezen van zogenaamde heilige geschriften met een zelfgekozen moreel kompas? Als je al een moreel kompas hebt, maakt het niet uit wat je leest, ook *Suske en Wiske* kunnen met een moreel kompas inspiratie geven.

De laatste tijd is er veel interdisciplinair onderzoek gedaan naar ontstaan en verklaring van religie, vooral vanuit evolutionair gezichtspunt.⁷ Het is van belang het verschil aan te merken tussen *verklaring* van religie, zoals de oorsprong en functie van religie, en *rechtvaardiging* ervan.

Sociale en psychologische functies van religie worden bestudeerd in de antropologie, sociologie en psychologie. De wetenschappelijke kennis in de verschillende vakgebieden zou moeten worden toegepast om methoden te ontwikkelen voor het uit de wereld helpen van religie. Het is tijd om de wetenschappelijke kennis over religie *toe te passen* en over het taboe, dat we religie als iets heiligs en onaantastbaars moeten behandelen, heen te stappen.

Moreel en epistemologisch atheïsme

Er zijn twee voorname redenen waarom de wereld er door het verdwijnen van religie beter op zou worden. In de eerste plaats: religie is onwaar of betekenisloos. Religieuze beweringen over de aard van de werkelijkheid kunnen een beletsel zijn, en zijn dat ook, voor vrij (wetenschappelijk) onderzoek. Dit is *epistemologisch atheïsme*.

Mijn tweede bezwaar tegen religie is moreel van aard. Ik ben voornamelijk een *moreel* atheïst. *Moreel atheïsme* houdt zich bezig met religie omdat ze een belemmering vormt voor individuele vrijheid en zelfbeschikking. Christelijke scholen mogen leerlingen

weigeren, openbare niet. Atheïsten zijn voor openbaar en algemeen toegankelijk onderwijs en tegen het weigeren van kinderen. Gelovigen mogen ongelovigen lastigvallen met hun boodschap, en dreigen met de hel, of een *fatwa*. Ongelovigen mogen alleen 'respect' opbrengen voor gelovigen. Atheïsten zijn voor vrijheid van meningsuiting, dus ook voor kritiek op welk geloof ook. Als joden of islamieten genitale huid wegsnijden en hun kinderen blijvend verminken mag dat wel, als een ongelovige iets bij een kind wegsnijdt (laten we zeggen: een oorlel, of een vingerkootje) mag dat niet. Atheïsten zijn tegen besnijdenissen, en respecteren de lichamelijke integriteit van minderjarigen. Gelovigen menen uit te mogen maken wanneer jij sterft (liefst na uitzichtloos lijden), atheïsten zijn voor de eigen keuze. Iedereen mag zelf zijn levens-einde bepalen.⁸

Als religie betrekkelijk onschuldig was, zoals het geloof in vliegende schotels, zou ik er persoonlijk niet zo'n belangstelling voor hebben. Sceptici hebben dat wel.⁹ Zij zijn onvermoeibaar als het erom gaat paranormale beweringen te ontkrachten. Als religie – hoewel onwaar – een enorm positieve invloed zou hebben op individuele vrijheid, sociale rechtvaardigheid, duurzaamheid en dierenwelzijn, zou ik niet de moeite nemen religieuze overtuigingen te bekritisieren en nader te onderzoeken. Dat is mijn *pragmatisme*. Maar ik ben niet overtuigd van de zegeningen van religie. Religie is een kwaadaardig virus, dat al met al meer kwaad dan goed doet.¹⁰ Religie is niet de bron van *alle* kwaad, maar wel van veel door mensen veroorzaakte pijn en ellende.¹¹ Als religie helemaal zou verdwijnen, zou dat niet vanzelf tot een Utopia leiden. Net zoals een geneesmiddel tegen kanker geen garantie voor een goede gezondheid biedt.

De aandacht moet allereerst uitgaan naar de kwaadaardigste vormen van religie. Maar wegens het gevaar van terugval moeten ook liberale en zachtzinniger vormen aan behandeling onderworpen worden. Religie is als een ziekte, variërend van voetschimmel (nogal onschuldig, maar hinderlijk) tot levensbedreigende kanker. Waar zijn de therapeuten die mensen van de ziekte van religie helpen genezen?

Sigmund Freud was misschien een van de eersten die religie als een gebrek aan geestelijke ontwikkeling beschouwde. Filosofen als Condorcet en August Comte voerden aan dat religie mettertijd zou verdwijnen als de beschaving zich verder zou ontwikkelen. De paradox van de moderniteit is dat religie *niet* verdwenen is, ook niet in moderne technologische welvaartsstaten. Religie wordt te veel getolereerd, inclusief de intolerante facetten daarvan. Het zou overheidsbeleid moeten zijn om democratische en liberale manieren te vinden om religie, net als roken, te ontmoedigen.

Religie, cultuur en traditie

Verdedigers van religie antwoorden op beschuldigingen van kwaad, begaan in naam van hun religie vaak: 'Mijn religie is goed, degenen die kwaad hebben gedaan in naam daarvan zijn geen echte gelovigen.' Voor een buitenstaander is er evenwel geen verschil tussen een echte en een onechte gelovige. Als iemand zegt: 'Ik ben een moslim/christen/enzovoort', dan geloof ik hem of haar. Het criterium daarvoor is de gelovige die zelf beweert dat hij/zij een gelovige is. Elke andere definitie van geloof strandt in twistgesprekken tussen gelovigen. Bijvoorbeeld: zijn religieuze hervormers ware gelovigen? Luther stelde dat hij een ware christen was. Rooms-katholieken beschuldigden hem er dan weer van dat hij een ketter was. Het woord 'ketter' zegt niets buiten een religieus discours. Voor een atheïst zijn er geen kettters, noch 'ware gelovigen'. Vanuit atheïstisch gezichtspunt zijn er gelovigen, zij die aangeven in een geloof te geloven,¹² en niet-gelovigen.

Sommige culturele gebruiken vallen gedeeltelijk met een religie samen. Neem bijvoorbeeld genitale verminking van vrouwen. Veel moslims doen niet aan vrouwenbesnijdenis en geloven niet dat dit onderdeel van de islam is. In Somalië en Egypte echter vallen islam en vrouwenbesnijdenis samen. Als niemand religieuze argumenten zou gebruiken, is het gemakkelijker onderscheid te maken tussen religie enerzijds en traditie en culturele gebruiken anderzijds. Toch maken sommigen gebruik van religieuze argu-

menten voor afschuwelijke misdaden. Proteststemmen van gelovigen tegen dwangpraktijken zoals vrouwenbesnijdenis, klinken heel zacht.¹³ Elk cultureel gebruik hoort moreel getoetst te worden op een paar criteria zoals: 1) zijn er slachtoffers? (zou je van plaats willen ruilen?), 2) draagt het bij tot het welzijn van personen? en 3) is het waar? Volgens deze maatstaven zijn heel wat culturele gebruiken moreel niet gerechtvaardigd. Veel culturen eerbiedigen geen individuele rechten, met name niet die van vrouwen.

In haar autobiografie *Mijn vrijheid* heeft Ayaan Hirsi Ali het over haar jeugd in Somalië. Geen man zou daar van positie willen wisselen met vrouwen. Hirsi Ali beschrijft de manier waarop vrouwen in Somalië geacht worden zich te gedragen: 'Een vrouw die *baarri* is, is als een devote slavin. Ze eert de familie van haar man en geeft ze zonder vragen of klachten te eten. Ze zeurt nooit en stelt geen eisen. Ze is sterk in haar dienstbetoon, maar houdt haar hoofd gebogen. Als haar man gemeen is, als hij haar verkracht en daarna beschimpt, als hij besluit een tweede vrouw te nemen, of als hij haar slaat, slaat zij de ogen neer en verbergt haar tranen. En ze werkt hard, zonder fouten. Ze is een toegewijd, warm ontvangend, goed afgericht werkdier. Dat is *baarri*.'¹⁴ Kun je uit jezelf ervoor kiezen om *baarri* te zijn? En zo ja, zou je dat dan ook doen?

Geen garantie voor Utopia

Een geneesmiddel tegen aids zorgt voor een betere wereld, omdat het veel mensen behoedt voor lijden en vroegtijdig sterven. Zo'n geneesmiddel is echter geen garantie voor gezondheid, omdat er veel meer dingen zijn die iemands gezondheid bedreigen dan alleen aids. Toch is een geneesmiddel tegen aids een moreel goede zaak.¹⁵ Een geneesmiddel tegen religie zorgt voor een betere wereld, want het behoedt veel mensen voor slechtheid en onwetendheid. Dit garandeert geen welbevinden, omdat welzijn en moraliteit door veel meer dingen bedreigd worden dan alleen religie. Toch is een geneesmiddel tegen religie een moreel goede zaak.